

НАРОДНА УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ

М. Ф. Степко

**ВИЩА ОСВІТА:
СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ
ТА РЕАЛІЇ УКРАЇНИ**

ДОПОВІДЬ НА ХІХ МІЖНАРОДНІЙ СТУДЕНТСЬКІЙ
НАУКОВІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ

14 квітня 2012 року

Харків
Видавництво НУА
2012

УДК 378(477)
ББК 74.584(4УКР)
С79

Степко, Михайло Філімонович.

С 79 Вища освіта: світові тенденції та реалії України : доп.
на ХІХ Міжнар. студент. наук. конф. 14 квіт. 2012 р. /
М. Ф. Степко ; Нар. укр. акад. – Х. : Вид-во НУА, 2012. –
20 с.

У доповіді висвітлено основні тенденції розвитку вищої освіти в сучасних умовах. Сформульовано завдання, що стоять сьогодні перед університетами. Проаналізовано можливі сценарії розвитку систем вищої освіти.

© Народна українська академія, 2012

Характерною тенденцією періоду переходу до третього тисячоліття є зміни практично в усіх сферах життя й діяльності людини та суспільства. Змінюється характер праці, економічної діяльності, технічна база, її організаційні форми, вимоги до рівня знань і кваліфікації людини, її професійної та соціальної мобільності, які потрібні для нормального функціонування економіки.

Радикальні зміни суспільства характеризуються потужним процесом глобалізації економіки через створення мультинаціональних корпорацій та фінансових холдингів, різко збільшується кількість малих і середніх підприємств, що, по суті, формують так званий сектор неофіційної економіки.

Делокалізація підприємств призводить до кардинальних змін характеру міграції робочої сили. Це все відбувається на тлі демографічної кризи, що є великою проблемою як для ринку праці, так і для системи освіти. Швидкий розвиток наукових і технічних знань та інформаційно-комунікаційних технологій породжує проблеми їх впровадження та підготовки кадрів, що не під силу багатьом країнам.

Такі революційні зміни колосально впливають на нові галузі, у тому числі й на освіту, хоча цьому сприяв, перш за все, саме розвиток освіти. Глобалізація посилює вплив на освіту міжнародних організацій типу ВТО, Генеральної угоди про торгівлю послугами (ГАТС), до якої включили й освіту. Таким чином, суттєво розширився перелік освітніх послуг, що надають університети, які за таких умов усе більше набувають ознак об'єктів господарювання. Освіта стає все більш масовою, незважаючи на проблему зайнятості випускників; при цьому зростання кількості охочих отримати освіту не супроводжується збільшенням фінансування, що не дозволяє реалізувати принцип рівного доступу до якісної освіти. Дипломовані фахівці не здатні власними силами забезпечити свою зайнятість або створити робоче місце.

В одному з Комюніке Європейської комісії (05.03.2003 р) «Роль університетів у Європі знань [1] сформульовано нові виклики, що постають перед європейськими вищими навчальними закладами. У скороченому варіанті їх можна звести до наступного:

- зростання попиту на ВО завдяки її масовому характеру;
- прогресуючий процес інтернаціоналізації освіти і наукових досліджень;
- розвиток ефективної і тісної співпраці між вищими навчальними закладами (ВНЗ) і виробництвом (акцентується, що сьогодні цей зв'язок є найслабшою ланкою освіти у Європі: менш ніж 5% усіх інноваційних компаній вважають інформацію, отриману в державних наукових інститутах та освітніх закладах, важливою і корисною);
- збільшення кількості інституцій, які відповідають за розвиток науки. Компанії все ширше залучають до наукових досліджень ресурси найкращих закладів освіти, незалежно від місця їх розташування, що часто означає залучення неєвропейських закладів освіти;
- реорганізація знань (розкриття двох протилежних тенденцій – зростання диверсифікації та спеціалізації знань і необхідність академічного світу адаптуватися до міждисциплінарного характеру розв'язання більшості суспільних проблем);
- поглиблення розриву між фундаментальними дослідженнями та прикладними дослідженнями знижує привабливість європейських університетів як партнерів для промисловості;
- нові очікування (наприклад, зростання потреби у підготовці нових кадрів для прикладних і технічних наук та у навчанні впродовж життя).

Масовість вищої освіти породжує також проблему якості вищої освіти, спричиняє необхідність введення навчальних програм різних типів і, таким чином, ще більше здорожує процес отримання освіти. Європейська спільнота задекларувала створення єдиного освітнього простору до 2010 року. За низки обставин, це ще й досі не вдалося реалізувати, не останньою причиною чого є проблема визнання

якості освіти, до якої сьогодні напрацьовуються конкретні вимоги і рекомендації. Створюється європейський реєстр агенцій, що контролюють якість діяльності університетів. Основні стандарти та рекомендації стосуються таких позицій: а) політика та процедури щодо забезпечення якості; б) затвердження, моніторинг та періодичний перегляд програм, їх визнання; в) оцінювання студентів (до речі, з об'єктивністю оцінки знань студентів в Україні існує не проста й специфічна для нас проблема); г) забезпечення якості роботи професорсько-викладацького складу; д) джерела фінансування навчання, форми підтримки студентів; е) інформаційні системи; ж) інформування громадськості.

Узагальнюючи думки експертів у сфері сучасної освіти [1; 3; 4; 5; 6; 7], можна навести такий перелік основних чинників, що сьогодні формують зміни суспільного характеру в усьому світі та визначають характер розвитку сучасного університету:

- змінюється характер праці, економічної діяльності, технічна база, її організаційні форми, вимоги до рівня знань і кваліфікації людини, її професійної та соціальної мобільності, які потрібні для нормального функціонування;

- відбуваються потужні процеси глобалізації економіки через створення мультинаціональних корпорацій та фінансових холдингів, різко збільшується кількість малих і середніх підприємств, що, по суті, формують так званий сектор неофіційної економіки;

- делокалізація підприємств призводить до кардинальних змін характеру міграції робочої сили. Це все відбувається на тлі демографічної кризи, що є великою проблемою як для ринку праці, так і для системи освіти;

- освіта стає все більш масовою, незважаючи на проблему зайнятості випускників; при цьому зростання кількості охочих отримати освіту не супроводжується збільшенням фінансування, що не дозволяє реалізувати принцип рівного доступу до якісної освіти. Дипломовані фахівці не здатні власними силами забезпечити свою зайнятість або створити робоче місце;

- швидкий розвиток наукових і технічних знань та

інформаційно-комунікаційних технологій породжує проблеми їх впровадження та підготовки кадрів, що не під силу багатьом країнам;

– значна частина сучасних університетів перетворилися на великі «виробництва», які надають роботу тисячам працівників і якими дуже важко управляти (тобто, прагнучи до укрупнення розмірів університету, ми маємо враховувати й можливі проблеми такого екстенсивного розвитку);

– сьогодні особливості розвитку суспільства диктують нові умови «виживання» університету як такого. Найчастіше університети, намагаючись встигати за новітніми викликами, змушені йти «шляхом найменшого опору», адаптуючись до вимог зовнішнього середовища. При цьому через комерційні та інші причини університети часто нехтують саме дослідницькою та інноваційною складовими. В умовах суспільства споживацтва освіта стає заручником ринкових відносин, перетворюючи знання в послугу;

– традиційним університетам кидають виклик ВНЗ, що діють на принципах отримання прибутку, свідомо не проводять досліджень, а зосереджуються лише на навчанні студентів. Вони не переймаються підготовкою власних наукових кадрів, а надають перевагу придбанню на ринку праці готових викладачів. Прибуткові університети нагадують паразитів, що харчуються найкращими «продуктами» глобального академічного середовища – підготовленими людьми і програмами – і є побічним продуктом у розвиненому світі [3]. Виникли навіть терміни – «комерційна освіта» або «академічний капіталізм». Це небезпечна тенденція навіть для країн, де переважає платна освіта, наприклад США. Так, на думку американського вченого-соціолога Р. Роде [8], комерціалізація освіти у США призводить до втрати університетами академічного і наукового духу, трансформує їх цілі освіти та її культуру.

Автори [9] вважають, що університетам «необхідно знайти своє місце у наукоємній економіці. Але для цього недостатньо просто

зберігати класичну університетську місію – їм все-таки доведеться відповідати новим імперативам підприємництва. При цьому в підприємницьких університетах класичні завдання університетів у сфері досліджень і навчання доповнюються такими завданнями, як передача технологій, післявузівська освіта та адаптація до потреб ринку праці. Далі вони наводять чотири напрями, «за якими класичний університет трансформується у підприємницький. Перший – перетворення інституційного характеру; створення підприємницьких академічних структур; започаткування єдиного центру прийняття рішень; введення нових освітніх програм за новими спеціальностями; упровадження нових типів освіти. Другий – управління кадровими ресурсами: створення динамічного академічного ядра; впровадження підприємницької культури. Третій – організаційний менеджмент: управління знаннями; управління проектами; диверсифікація джерел фінансування. Четвертий – відкритість та інтернаціоналізація: участь в університетських об'єднаннях, співробітництво з багатонаціональними університетами; створення та участь у міжнародних науково-дослідницьких мережах; організація або участь у міжнародних проектах».

Наведений перелік факторів, типів вищих навчальних закладів, тенденцій щодо змін в освіті в сучасних умовах спонукає до порівняння з тим, що було притаманно університетській освіті в минулому.

За 800 років історії університети слугували різним суспільствам і культурам, вони були запорукою наступності між минулим і сучасним. Розвиваючись відповідно до тих чи інших умов, університети набували нових ознак.

Шелдон Розблат [10] запропонував таку кваліфікаційну схему існуючих на сьогодні університетських форм, в залежності від певних критеріїв:

1. Відповідно до форм внутрішнього правління, університет – самоуправна гільдія.

2. Відповідно до більш широких соціальних характеристик, він, наприклад, може бути названий аристократичним.

3. Відповідно до принципів вступу, які визначаються обсягом фінансування та заробітною платою співробітників, він може бути названий елітним або меритократичним, масовим або відкритим.

4. Відповідно до місця розташування та географічної рефлексії цієї місії: муніципальний, провінційний, міський, регіональний чи національний.

5. Відповідно до правового статусу та джерел фінансування: державний, громадський, приватний або ж квазіприватний.

6. Відповідно до власної місії або ж функцій: дослідний, навчальний, професійно-освітній. (Так, у США існує чотири типи вищих навчальних закладів: дослідні – 60 шт. (в основному, магістратура, постдокторантура), навчально-дослідні – 200 шт. (магістратура, доктор філософії), навчальні – 600 шт. (профільна магістратура), коледжі – 550 шт. (тільки бакалаври). Класифікація розроблена Фондом Карнегі (Carnegie Foundation for Advancement of Teaching).

7. Відповідно до сили зв'язку з оточуючим соціальним середовищем: автономний університет або ж університет як компонент більшої системи, «прив'язаний» до центральної адміністративної влади.

Останнім часом з розвитком мобільності та в умовах інтернаціоналізації вищої освіти все ширше використовується термін «університет світового класу». Вважається [11], що «університет світового класу» виникає там, де перетинаються можливості для максимального залучення талановитих викладачів та студентів, де значний фінансовий ресурс та ефективний університетський менеджмент. Цей термін передбачає реальне, і, так би мовити, «відчутне» перебування даної наукової та освітньої установи в глобальному просторі.

Концепція університету світового класу певним чином поглинає поширену в англомовній літературі концепцію дослідного університету.

Слід також зауважити, що багатовимірність окремих завдань вищого навчального закладу нерідко унеможлиблює їх якісне виконання в межах одного університету, якого б канонічного типу і якої б потужності він не був.

Інший аспект місії університету надзвичайно глибоко сформульовано в роботі [5]:

– «університети повинні стати світовими центрами толерантності, обміну досвідом, взаєморозуміння та взаємодії народів і культур;

– університети – це анклав передової думки, джерела інтегрованих знань, наукові школи в усіх напрямках суспільної й індивідуальної діяльності;

– університети стоять вище за будь-які суперечності. Вони об'єднують народи і культури саме тому, що ґрунтуються винятково на інтелекті, який не має кордонів і є частиною космічного розуму, що перетворюється в трансцендентальну безсмертну сутність».

Європейські експерти також розглядають університети як центри спільноти, земляцтва (the center of community) або як місце активного громадянства (a site of citizenship), а не тільки знань і науки.

Університети мають змінювати місію, посилюючи соціальні аспекти діяльності (Social dimension), що, зокрема, передбачає широкий доступ до освіти нетрадиційних студентів (групи за гендерними, етнічними, національними, віковими ознаками, за географічним положенням та рівнем знань на вході), розвиток дистанційних форм навчання для студентів з особливими потребами, надання другого шансу отримання освіти та персонального зростання, вирівнювання через освіту. Тобто це ідея розбудови егалітарного суспільства.

Продовжуючи аналіз, у цьому плані доцільним буде навести (у скороченому варіанті) можливі узагальнені сценарії розвитку систем вищої освіти, що прогноуються ОЕСР (Прогноз розроблений Центром дослідження проблем освіти та інновацій ОЕСР в рамках програми «Майбутнє університетів» [2]), які слід

врахувати при визначенні комплексних заходів розбудови вищої освіти України.

Перший сценарій – «Відкритий мережевий розвиток» (Open Networking) – характерним є: активна інтернаціоналізація на базі формування мереж взаємодії різних вищих навчальних закладів і всіх стокхолдерів. Співробітництво замість конкуренції, гармонізація систем вищої освіти, широкий вибір студентами курсів і програм навчання, онлайнний режим доступу студентів до стандартних курсів, нові індивідуалізовані технології навчання.

Вважається, що багато вищих навчальних закладів, особливо в країнах, що розвиваються, зможуть отримати доступ до нових знань за рахунок співробітництва з потужними університетами інших країн, доступ до найсучасніших результатів досліджень провідних університетів світу через Інтернет в реальному часі. Ключовими передумовами реалізації цього сценарію є добровільне співробітництво між країнами та вищими навчальними закладами у сфері подальшої гармонізації систем вищої освіти.

Що маємо в Україні для реалізації першого сценарію?

– мережева взаємодія вищих навчальних закладів між собою знаходиться на початковому рівні, у кращому випадку вона налагоджена на рівні двох-трьох закладів. І часто зводиться до видачі подвійних дипломів, що відмічали європейські студентські організації. Але ж фактично, суть Болонських угод – розробка та впровадження механізмів горизонтальної (мережевої) інтеграції ВНЗ Європи, тому ситуацію слід виправляти;

– ще гірша ситуація із залученням до цих процесів роботодавців. Для окремих напрямів підготовки таких суб'єктів на ринку праці взагалі знайти важко. За відсутності реального попиту на випускників з числа зацікавлених стокхолдерів випадають і самі студенти, які не у змозі зорієнтуватися на якогось конкретного роботодавця й надавати кваліфіковані пропозиції щодо бажаного змісту навчання, переліку профільних дисциплін і т. п. Те ж саме можна сказати й про викладацький склад, для якого на ринку праці

відсутні реальні орієнтири оновлення змісту навчання та зворотний зв'язок щодо якості підготовки.

– проблеми якості заочної форми – студенти не працюють за фахом, МОН – згортання заочної форми підготовки магістра. Внаслідок цього може статися, що велика кількість працюючих змушена буде зупинитися на освітньому рівні бакалавр, для якого сьогодні неможливо знайти адекватного місця працевлаштування. Окрім цього, таке рішення за своєю сутністю не відповідає європейській тенденції розширення доступності до вищої освіти шляхом урізноманітнення її форм, програм, типів навчальних закладів, надання можливості переривання освіти, надання другого шансу отримання освіти та персонального зростання, вирівнювання через освіту тощо;

– відсутність у студентів стимулів для отримання сучасних глибоких знань і компетенцій, не останнім чином тому, що приріст заробітної плати за вищу освіту набагато нижчий, аніж у розвинених країнах (у нас різниця у зарплаті з вищою освітою й без неї – копійки, а в інших країнах у 4 рази), у нас практично відсутній соціальний ліфт через освіту;

– немає також стимулу здобувати знання через низький рівень можливості отримати роботу за фахом, лише 35% студентів сподіваються, що будуть працевлаштовані за фахом, тому вони отримують «пустий диплом» з нульовими компетенціями.

Наступна позиція першого сценарію – індивідуальний підхід до навчання. Але в умовах обмеженості бюджетного фінансування, практичної відсутності фінансових потоків на цільову підготовку кадрів від замовників-юридичних осіб, відсутності належних коштів у фізичних осіб, які навчаються за власні кошти, реалізувати індивідуальний підхід та використовувати найсучасніші технології навчання студентів надзвичайно складно.

У свою чергу, це завдання тісно пов'язано зі створенням нових стандартів вищої освіти, що мають забезпечувати реалізацію таких характеристик, як: «неперервність, системність, цілісність,

адаптивність, наступність, гнучкість, динамічність, варіативність, стабільність, прогностичність» [7].

Нам необхідно розробити нову методологічну основу державних стандартів для укрупнених напрямів підготовки бакалаврів, передбачивши можливість упровадження програм, що більше зорієнтовані на академічну підготовку та практично спрямовані на конкретні замовлення ринку праці. Такий поділ програм допускається МСКО. Тоді роботодавці матимуть більше можливостей для відкриття нових, потрібних їм спеціальностей та формування змісту підготовки для скорочення періоду адаптації випускника до конкретної практичної роботи. У новому проекті Закону «Про вищу освіту» це враховано.

Професійна підготовка та дослідження в нових сферах знань потребують інтеграції змісту цілої низки дисциплін, які раніше вважалися самостійними й не пов'язаними між собою. У результаті виникають міждисциплінарні та мультидисциплінарні програми навчання.

Слід назвати ще одну важливу проблему, що потребує розв'язання, – неготовність на рівних брати участь у процесах інтернаціоналізації сфери освіти й науки, на рівних конкурувати із закордонними провайдерами. Недостатній, і це ще м'яко кажучи, рівень наукових досліджень та їх фінансування у багатьох вищих навчальних закладах, низький рівень інтернаціоналізації досліджень, недостатня мовна підготовка науковців не дозволяють активно інтегруватися з потужними науковими центрами світового рівня й отримувати доступ до новітніх знань. За таких умов кращі талановиті дослідники все частіше знаходять місце роботи за межами нашої країни, створюючи там інноваційний продукт і реально працюючи на їх економіку (варто нагадати, що 7 країн мають 45 технологій і контролюють 80% високотехнологічного ринку, маючи по 400–700 мільярдів прибутку).

Маємо ми й відповідну систему підготовки висококваліфікованих кадрів. Проте час ставить перед ними нові завдання. Як вважають автори [9], університетам «необхідно знайти своє місце

у наукоємній економіці», й для цього недостатньо просто зберігати класичну університетську місію – їм все-таки доведеться відповідати новим імперативам підприємництва. Це передбачає, зокрема, створення підприємницьких академічних структур (навіть МДУ створив 5 корпоративних інститутів разом із потужними компаніями); уведення нових освітніх програм за новими спеціальностями; упровадження нових типів освіти; диверсифікацію джерел фінансування; відкритість та інтернаціоналізацію діяльності: участь в університетських об'єднаннях, співробітництво з багатонаціональними університетами; створення та участь у міжнародних науково-дослідницьких мережах; організація або участь в міжнародних проектах.

Другий сценарій – «Обслуговування місцевих співтовариств» (Serving local communities). Передбачає: концентрацію діяльності вищих навчальних закладів на вирішення своїх основних завдань в межах економічного розвитку регіону та місцевих співтовариств; спільний контроль і фінансування на рівні держави і місцевої влади; використання додаткового фінансування від місцевих промислових кіл.

Невелика кількість елітних вищих навчальних закладів включається у міжнародну мережу з метою підтримки своїх позицій у міжнародному та національному рейтингах.

Університети та політехнічні навчальні заклади будуть виконувати однакову роль, орієнтуючись в дослідній діяльності на потреби місцевої промисловості, а в навчальній діяльності – на ринок праці та попит на програми навчання впродовж усього життя.

До розвитку такого напрямку призведе негативне ставлення громади до процесів глобалізації та інтернаціоналізації, негативні наслідки нерегульованої еміграції, побоювання щодо переведення робочих місць за кордон і загроза втрати національної ідентичності внаслідок іноземного впливу.

Другий сценарій розвитку для української вищої освіти, на думку автора, може стати більш реальним і доцільним, оскільки він, по-перше, передбачає «концентрацію діяльності вищих навчальних

закладів в межах економічного розвитку регіону та місцевих співтовариств», а по-друге, ми більшою мірою готові до його реалізації, хоча характер перепоп на цьому шляху, на жаль, схожий із попереднім випадком.

Слід зробити не менш важливе застереження щодо створення «невеличкої кількості елітних університетів» (мається на увазі досвід створення національних, дослідних і т. п.). Тому фінансувати всі встановлені для них «специфічні підвищені норми» доводиться в межах виділених для закладу коштів, яких, як правило, катастрофічно не вистачає. Створення елітних університетів потребує неабияких коштів та підготовлених абітурієнтів, конкуренція за яких серед елітних вищих навчальних закладів посилюється. Висока вартість навчання навряд чи буде покриватися з бюджету, а введення плати за якісне навчання автоматично надасть перевагу вихідцям із забезпечених сімей. Прогнозується, що можуть з'явитися університети, в яких поєднуються ознаки елітного та елітарного навчального закладу – «елітно-елітарні», де будуть навчатися найбільш обдаровані та найбільш багаті студенти. І головне – за таких обставин відбудеться знецінення масової вищої освіти і, як наслідок, зниження якості підготовки у цілому. А це, у свою чергу, призведе до того, що масова освіта не буде виконувати свою основну функцію підготовки трудових ресурсів і розвитку людського капіталу країни.

Третій сценарій – «Новий публічний менеджмент» (New public management). Передбачає: впровадження ринкових механізмів і фінансових стимулів в систему вищої освіти; вищі навчальні заклади отримають повну автономію й лише частково будуть залежати від державного фінансування; вони почнуть активно диверсифікувати джерела фінансування за рахунок виходу на ринок освітніх послуг, патентування результатів дослідницької діяльності, розвитку фінансових зв'язків із промисловістю; студенти та їх сім'ї будуть зазнавати суттєвих витрат на навчання, використовуючи власні кошти та позики.

За таких умов посиляться рівень підзвітності університетів як державі, так й іншим інвесторам. Такі університети все більшою мірою будуть враховувати у своїй діяльності різнобічні потреби студентів.

Цей сценарій сьогодні набуває популярності, перш за все, за причин неспроможності багатьох держав утримувати систему вищої освіти в умовах зростання вартості навчання та масовості освіти. Тому з'являється бажання перекласти витрати на плечі тих, хто навчається, та перетворити вищу освіту в освітню послугу, що продається, а не в соціальне благо.

За такої ситуації виникає багато ризиків. По-перше, 20-річний досвід України показав, що диверсифікація джерел фінансування в наших умовах відбувається лише за рахунок коштів фізичних осіб. У той же час частка студентів, які навчалися за кошти місцевого бюджету, за ці роки не перебільшувала 1%, а за кошти юридичних осіб – значно менше 1% (виняток становив лише 2008/09 навч. р. – 1% студентів). Слід зауважити також суттєву різницю цих показників за регіонами України. Так, у 16 областях показник фінансування з місцевого бюджету дорівнює нулю, а в 11 областях – нульовий показник фінансування від юридичних осіб. Виникає запитання: з ким працювати місцевим університетам?

Відзначимо також, що більшість простого населення віддає кошти не в кращі університети, а туди, де дешевше. Але дешева освіта, з більшості спеціальностей, неякісна. Більш того, дешева освіта у нас не зможе забезпечити врахування різноманітних потреб студентів, про що також йдеться в тексті третього сценарію. Тому знову слід нагадати, що такий розвиток подій може поглибити проблему соціальної нерівності.

По-друге, безперечно й те, що для України характерною є не тільки практична відсутність національних інвесторів вищої освіти та розвиненого ринку праці, що обумовлює незадовільний рівень розвитку процесу диверсифікації джерел фінансування, але ще й не створені умови для економічної самостійності освітніх установ шляхом урізноманітнення їх організаційно-правових форм та

зниження інвестиційних ризиків вкладень в систему освіти, що, без сумніву, сприяли б посиленню її інвестиційної привабливості. Проте й цього буде недостатньо, оскільки світова практика показує, що не прості для запобігання ризику маються й там, де є розвинений ринок праці, але немає належної його взаємодії з університетами. Як результат, роботодавці все активніше інвестують альтернативні форми й заклади освіти – корпоративні університети, тренінгові компанії, системи внутрішньофірмової підготовки кадрів тощо. Це завдає суттєвої шкоди справі використання випускників та оновлення матеріально-технічної бази університетів.

По-третє, «традиційним університетам кидають виклик вищі навчальні заклади, що діють на принципах отримання прибутку, свідомо не проводять досліджень, а зосереджуються лише на навчанні студентів. Вони не переймаються підготовкою власних наукових кадрів, а надають перевагу придбанню на ринку праці готових викладачів. Прибуткові університети нагадують паразитів, що харчуються найкращими «продуктами» глобального академічного середовища – підготовленими людьми і програмами – і є побічним продуктом у розвиненому світі» [3]. З'явилися навіть терміни – «комерційна освіта» або «академічний капіталізм». Це небезпечна тенденція навіть для країн, де переважає платна освіта, наприклад США. Так, на думку американського вченого-соціолога Р. Роде [8], комерціалізація освіти у США призводить до втрати університетами академічного і наукового духу, трансформує їх цілі освіти та її культуру.

Тобто надмірна комерціалізація вищої школи може призвести до її дефундаменталізації та зниження у своїй діяльності акцентів на формування особистості та людського капіталу країни й забезпечення виконання широкого спектра завдань так званого соціального замовлення для вищої освіти щодо розвитку суспільства в цілому.

Четвертий сценарій – «Вища освіта Інк» (Higher education Inc) – організація діяльності інституцій вищої освіти впливає з того, що вищі навчальні заклади стануть «гравцями» на глобальному ринку освітніх і дослідницьких послуг, що продаються

на комерційній основі. Згідно із цим сценарієм дослідні та навчальні вищі навчальні заклади будуть функціонувати уособлено й спеціалізуватися у тій галузі, в якій мають більше конкурентних переваг.

Управління навчальними закладами буде ґрунтуватися на принципах і методах приватного сектору. У той же час найбільш престижні університети збережуть попередній статус елітних закладів, що самостійно визначають стратегію свого розвитку та систему управління. Держава буде надавати фінансову підтримку тільки тим напрямам підготовки кадрів і досліджень, які не мають комерційного попиту (археологія, мало вживані мови і т. п.). Цей сценарій передбачає загострення конкурентної боротьби між вищими навчальними закладами за студентів, що буде стимулювати утворення навчальних підрозділів за кордоном, фрайчайзинг програм і т. п. Почне формуватися міжнародний поділ праці у сфері освіти: одні країни будуть спеціалізуватися на післявузівській освіті та наукових дослідженнях, інші – на навчанні студентів за різними ступенями освіти. Англійська мова стане мовою наукових досліджень та післявузівської підготовки, а іноземні мови будуть домінувати у системі професійної освіти та університетської підготовки на перших ступенях освіти. Важливу роль в інформуванні студентів про якість освітніх послуг стануть відігравати міжнародні рейтинги.

Четвертий сценарій фактично можна сприймати як розвиток ідей третього сценарію до рівня міжнародних ринків освітніх послуг та праці. Навряд чи найближчим часом ми зможемо очікувати (хоча цього потрібно прагнути), що українські провідні вищі навчальні заклади на однакових умовах зможуть конкурувати на міжнародному рівні, оскільки поки що вони не входять практично до жодного престижного рейтингу, кількість іноземних студентів навіть з країн, що розвиваються, не йде ні в яке порівняння з відповідними показниками розвинених країн.

Ми не маємо належних умов для навчання й проживання іноземних студентів, досвіду співпраці навіть з вітчизняним

бізнесом і промисловістю, кадрів викладачів, які володіють іноземною мовою та належним досвідом надання освітніх послуг з використанням дистанційних технологій, а також свого місця на ринку дистанційної освіти, де передують Австралія, Канада, США і де нас ніхто не чекає.

Ситуація погіршується через загострення конкуренції за добре підготовленого абітурієнта на європейському ринку освітніх послуг в умовах демографічної кризи, посилення мобільності студентів і запровадження європейськими країнами спеціальних програм приваблення іноземних студентів до своїх університетів. В умовах глобалізації запрацював «диявольський насос» відкачування з відсталих країн усього найкращого: капітали, ресурси, таланти. Відпливають не тільки гроші, але й уми емігрують до країн «золотого мільярда». Тому відсталі країни можуть назавжди залишитися відсталими.

Щоб протидіяти цьому «глобальному насосу» людських ресурсів, Україні слід якісно переформувати програми забезпечення мобільності українських студентів й зробити їх ефективними в кількісному та якісному аспектах, запозичивши досвід таких країн, як Китай, Індія, Казахстан, певних країн Латинської Америки, в яких мобільність студентів підтримується спеціальними державними програмами, що передбачають повернення випускників та їх активну участь у розбудові національної економіки.

Підсумовуючи, зазначу наступне: реформування вищої освіти України відповідно до світових тенденцій – це єдиний шлях не залишитися на узбіччі. Але реальний успіх реформ ми отримаємо лише в тому разі, коли, по-перше, зможемо виокремити краще з того, що нам під силу реалізувати на даному етапі, й по-друге, цей вибір повинен мати конкретну мету, найбільш корисну саме для української економіки, яка не руйнуватиме наші надбання шляхом сліпого копіювання модних течій розвитку освітніх систем інших країн. Президент Принстонського університету щодо цього колись сказав, що легше перенести кладовище, аніж скопіювати систему освіти іншої країни.

Література

1. Вища освіта у ХХІ столітті: підходи та практичні заходи // Всесвіт. конф. з вищої освіти, Париж, 5–9 жовт. 1998 р. / ЮНЕСКО. – М., 1999. – 253 с.
2. Сценарии развития системы высшего образования (прогноз ОЭСР) // Экономика образования. – 2006. – № 6. – С. 71–76.
3. Павловський К. Трансформації ВО у ХХІ столітті: польський погляд / Кшиштоф Павловський ; СЕУМЕ, 2002.
4. Пролєєв С. Культурно-історичне покликання університету / С. Пролєєв // Покликання університету. – К. : Янко, 2005.
5. Андрущенко В. П. Університет ХХІ сторіччя: тенденції розвитку / В. П. Андрущенко // ТРИБУНА. – 2009. – № 11–12. – С. 24.
6. Мельниченко А. А. Трансформація ідеї університету як основи інноваційного розвитку: філософський та соціологічний аспекти / А. А. Мельниченко, О. А. Касаткіна // Вісн. НТУ України «КПШ», Філософія, Психологія, Педагогіка. – 2009. – № 2 (26). – С. 89.
7. Гершунский Б. С. Философия образования для ХХІ века / Б. С. Гершунский. – М., 1998.
8. Rhoads R. Globalization and resistance in the United States and Mexico / R. Rhoads // Higher education. – 2003. – № 2. – P. 223–250.
9. Захария С. Э. Предпринимательский университет в условиях общества Знаний / С. Э. Захария, Э. Шиббер // Экономика образования. – 2006. – № 1.
10. Rothblat Sheldon. The Modern University and its Discontents: The Fate of Newman's Legacies in Britaine and America / Rothblat Sheldon. – Cambridge University Press, 1997. – 475 p.
11. Курбатов С. Університетські рейтинги як фактор легітимації елітного статусу освіти в сучасних умовах / С. Курбатов. – Суми , 2010.

Наукове видання

СТЕПКО Михайло Філімонович

**ВИЩА ОСВІТА:
СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ
ТА РЕАЛІЇ УКРАЇНИ**

ДОПОВІДЬ НА ХІХ МІЖНАРОДНІЙ СТУДЕНТСЬКІЙ
НАУКОВІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ

14 квітня 2012 року

Редактор *Л. А. Кармаза*
Комп'ютерна верстка *І. С. Кордюк*

Підписано до друку 10.04.12. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура «Таймс».
Ум. друк. арк. 1,16. Обл.-вид. арк. 1,02.
Тираж 300 пр. Зам. № 97/12.

Видавництво
Народної української академії
Свідоцтво № 1153 від 16.12.2002.

Надруковано у видавництві
Народної української академії

Україна, 61000, Харків, МСП, вул. Лермонтовська, 27.